

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRK ATASÖZLERİNDE GEÇEN BAZI HAYVAN İMGELERİ ÜZERİNE TESPİTLER

AUTHORS: Serhat Küçük,Selin Zeyrek

PAGES: 730-749

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3425026>

TÜRK ATASÖZLERİNDE GEÇEN BAZI HAYVAN İMGELERİ ÜZERİNE TESPİTLER

Determinations On Some Animal Images In Turkish Proverbs

Serhat KÜÇÜK¹

Selin ZEYREK²

¹ Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Dil Eğitim-Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi, serhatkucuk@subu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3290-5827.

² Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Dil Eğitim-Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi, slnzyrk@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6972-3077.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 21.09.2023
Kabul/Accepted: 02.10.2023

DOI:10.20322/littera.1364359

Anahtar Kelimeler

atasözü, hayvan, imge.

ÖZ

Atasözleri, bilgi ve deneyim yoluyla kalıplaşarak günümüze kadar ulaşmış sözlü kültür unsurlarıdır. İnsana dair hem maddi hem de manevi değerleri barındıran atasözleri, kültürü direkt olarak aktarma özelliğine sahiptir. Tabiatın, insanların, toplumların ve dünya görüşlerinin yansımalarını bulabileceğimiz atasözlerinde insan davranışları ve eylemleri ile olaylara yönelik anlamlar bulunur. İnsanoğlu uzun yıllar boyunca diğer insanlarla etkileşime girdiği gibi, doğadaki diğer canlılarla beraber yaşamış ve onlara bazı anlamlar yüklemiştir. Bu noktada, doğanın bir parçası olan hayvanlar, atasözlerinde kendilerine sıklıkla yer bulmuştur. İnsanlar başlarından geçen olay ve tecrübeleri anlatırken hayvanlara yer vermiş, böylece bir imge dili oluşturmuştur. Toplumların yaşam biçimlerini ve değer yargılarını açığa çıkaran atasözlerindeki hayvan imgelerini kullanan insanlar, bu şekilde görüş ve düşüncelerini daha etkili bir anlatımla sunma fırsatı bulmuştur. Bu manada atasözlerinde belirli ölçülerde ve farklı şekillerde kullanılan hayvan imgeleri, insanın doğadan aldığı bir ifade biçimi olarak kendini göstermektedir. Kalıp ifadelerden oluşan atasözlerinde benzetme yolu olarak belirleyici bir unsur olan hayvanların kullanımı, dile sanatsallık katmak ile kavramsal düşünme hususunda önem teşkil etmektedir. Söze güç kazandırma konusunda etkili olan hayvan imgelerinin kullanımı, sadece Türk Dili için değil diğer Türki dillerde de sıklıkla karşılaşılan bir yöntemdir. Bu çalışmada, Türk atasözlerinde kullanılan bazı hayvan imgeleri üzerine tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Seçilen hayvan imgelerinin tanım ve yapılandırılmaları üzerinden tertip edilen açıklamalarla bir değerlendirme sunulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Proverbs are elements of oral culture that have reached the present day by being molded through knowledge and experience. Proverbs, which contain both material and spiritual values about human beings, have the feature of directly transmitting culture. In proverbs, where we can find reflections of nature, people, societies and world views, there are meanings for human behavior and actions and events. As human beings have interacted with other people for many years, they have also lived with other living creatures in nature and attributed certain meanings to them. At this point, animals, which are a part of nature, have often found their place in proverbs. People have used animals in describing the events and experiences they have gone through, thus creating a language of images. People who use animal images in proverbs, which reveal the lifestyles and value judgments of societies, have had the opportunity to present their views and thoughts in a more effective way. In this sense, animal images, which are used in proverbs to a certain extent and in different ways, show themselves as a form of expression that people take from nature. The use of animals, which is a determining factor as a way of analogy in proverbs consisting of stereotyped

Keywords

proverb, animal, image.

expressions, is important in terms of adding artistry to language and conceptual thinking. The use of animal imagery, which is effective in giving power to the word, is a method frequently encountered not only in Turkish but also in other Turkic languages.

In this study, determinations have been tried to be made on some animal images used in Turkish proverbs. An evaluation has been tried to be presented with the explanations organized through the definitions and constructions of the selected animal images.

Atıf/Citation: Küçük, S., Zeyrek, S. (2023), "Türk Atasözlerinde Geçen Bazı Hayvan İmgeleri Üzerine Tespitler", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 9/4, 730-749.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Serhat KÜÇÜK, serhatkucuk19@gmail.com

GİRİŞ

Genel olarak "uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş", halka mal olan/benimsenen şeylerin öğretici bir biçimde ifade edilmesi olarak açıklanan atasözünün ne olduğuna dair pek çok tanım bulunmaktadır. *Türkçe Sözlük*'te (2019): "öğüt verici nitelikte söz, darbimesel" olarak tanımlanan atasözü; "kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözler (Aksoy, 2016: 15) şeklinde karşılık bulur. Türkiye'deki atasözü tanımlarının yaratım-aktarım-kullanım özellikleri üzerinden yapıldığı ve tanımlarda yaratım özelliği yönüyle ortak bir hafızaya işaret edildiği dikkate alındığında bu özelliğin "kalıplaşmış-klişe" şekil özelliği ile desteklendiği görülür (Dal, 2019). Bu hususta tanımlarda görülen yaratım-aktarım ve şekil özellikleri haricinde içerik-işlev özellikleri yorumlaması bulunmadığından Ekici (2015: 135); atasözlerine şekil-yapı, içerik ve işlev özelliklerinin tümünü kapsayan bir tanımlama yapılmasının türün daha net anlaşılmasını sağlayacağını belirtir.

Bilgece nitelikte olan ve deneyime dayanan hükümlü düşüncelerin düsturlaşmış ve kalıplaşmış şekilde nitelikli söylemi, atasözüdür. Atasözlerinde fikirler, öğüt ve örneklem yolu kullanılarak bazen gerçek ama çoğunlukla mecazî anlam altında, uzun yıllar boyu kalıplaşmış sözlü gelenek içinde kuşaktan kuşağa geçerek anonimleşmiştir. Bu anlamda atasözlerinin halkın ortak malı olan hikmetli sözler olduğu ifade edilebilir. Toplumların yaşam şekillerini yansıtan yapılar olarak kültürü de ileten atasözleri, sözlü edebiyat geleneğinin bir ürünü olarak bünyesinde kültüre dair pek çok soyut-somut unsur bulundurulur. Toplumda yer edinmiş önemli kültür aktarıcılarının başında gelen bu sözler, soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvurur (Oy, 1972). Uzun cümlelerle anlatılabilecek olayların kısa ve öz anlatılmasını sağlayan atasözlerindeki soyut fikirler atasözünde maddeleşir, âdeta gözle görülür, elle tutulur hale gelir (Akün, 2006). Böylece kavram gelişiminde soyut kavramları daha anlaşılır hale getirmesi açısından atasözleri önem arz eder (Çakmakçı, 2009). Halkın içinden doğan dilin doğal kullanımını yansıtan atasözleri, öğrencilere dilin doğal kullanımını gösterme imkânı da sunar (Tekşan, 2012). Dolayısıyla atasözlerinin, dil ve edebiyat sahası için önemli malzemeler bulundurduğu söylenebilir.

Söz ve yazının, imgeler yoluyla aktarımıyla ifadenin edebi gücünün arttığı bir gerçektir. Atasözleri de pek çok imgeyi içinde barındırmaktadır. İmgelerin birçok çeşidi bulunmakla birlikte, bazılarının bir sembol dili haline geldiğini söylemek mümkündür. Benzetme ve aktarma kavramına yönelik olan "metafor" da atasözlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu şekilde çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesi;

daha canlı, elle tutulur, güçlü bir biçimde anlatılmasına imkân sağlamaktadır (Aksan, 1997: 66). Toplum içine zamanla yerleşmiş olan bu benzetmeler, ifade edilmesi güç olan durumları somutlaştırmak adına kullanılmaktadır.

Anlatıma canlılık ve güç kazandırmak için metaforlara (benzetme ve aktarmalara) başvurulmaktadır. Metafor olarak hayvan imgeleri sözlü ve yazılı anlatımda sıklıkla kullanılmaktadır. Atasözlerinde sıklıkla kullanılan metaforlardan hayvan imgelerine dayanan ifadeler zoonimler olarak karşılık bulur. Ortak amacı ders vermek, aynı hataları tekrarlamamak ve insanları doğrulara yönlendirmek olan atasözlerinde ele alınan konu ve temalarda pek çok hayvan imgesine rastlanmaktadır. Bu açıdan hayvanların bazı özelliklerinin insanlarda da olması sebebiyle atasözlerinde kullanılan hayvan imgeleri, çeşitli çıkarım ve yorumlarla şahıslar üzerinde uyarlanırlar.

Bu çalışmada Türk atasözleri taranmış, hayvan imgelerine ilişkin atasözleri derlenerek bu bağlamda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, hayvan temalı Türk atasözlerinde hayvan imgelerinin nasıl tanımlandığı ve yapılandırıldığını, Türk atasözlerinde hayvan imgelerine ne gibi anlamlar yüklendiğini bazı hayvan imgeleri üzerinden tespit etmek; Türk atasözlerinde hayvan imgelerinin nasıl kullanıldığını ve bu imgelerin ne anlama geldiğini genel hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Türk atasözlerinden hayvan imgelerine ilişkin olanlar derlenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hayvan temalı Türk atasözlerinde hayvan imgelerinin nasıl tanımlandığı ve yapılandırıldığını anlayabilmek için, algı ve olayların gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına olanak sağlayan ve derinlemesine analiz yapabilme zemini oluşturan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar özellikle “nasıl” ve “niçin” sorularına cevap arayarak araştırılan sosyal olay ya da olgunun derinlemesine incelenmesine imkân verir (Kümbetoğlu, 2005). Araştırmanın verileri nitel araştırma tekniklerinden olan doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan kültür analizi kullanılmıştır. Kültür analizi ise, bireysel algı ve davranışın olduğu kadar toplumsal davranış, yapı, işleyiş, değerler, normlar gibi kültürel öğelerin tanımı ve analizi üzerine odaklanır.

Türk atasözleri içerisinde çok sayıda hayvan imgesine rastlanmakla birlikte; çalışmanın kapsamı, en geniş örneklem gruplarını oluşturan "at" (39), "eşek" (25), "köpek" (16), "koyun" (14), "deve" (11), "balık" (4), "kuş" (4), "arı" (4), "tavuk" (4) ve "fare" (2) imgeleriyle sınırlandırılmıştır. Çalışmaya dâhil edilen atasözleri toplumda sıklıkla kullanılan imgelerden hareketle Türk Dil Kurumu'nda yayınlanmış olan atasözlerinden rastgele seçilerek değerlendirilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen atasözlerinde hayvan imgeleri sınıflandırılmış ve özelliklerine göre yorumlanmıştır.

1. Hayvanların Türk Kültürü ve Atasözlerindeki Yeri

Ömer Asım Aksoy (2016), atasözlerinin ruha işleyen bir etki taşıdığını söyleyip onların geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğduğunu ifade ederken; milletlerin ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirttiklerini ve yol gösterici olmalarının yanında, bir atasözüyle

belgelendirilen tutumun doğruluğunun herkesçe kabul edildiğini ifade eder. Bilindiği gibi toplumların yaşadıkları coğrafyalar, onların dillerini de etkilemiştir. Yaşadıkları bölgelerin iklimi ve hayat koşulları, insanların duyuş-düşünüş ve nihayetinde söyleyişlerinde etkili olmuştur. Örneğin karasal ve ılıman iklimlerde yaşayan milletlerin kelime hazineleri birbirinden farklıdır. Türkler de yaşadıkları bölgelerin yapısından etkilenerek doğa ile ilişkilerini dillerine hatta inanışlarına yansıtmıştır. Hem insanlar hem de hayvanlar doğanın bir parçası olarak yüzyıllar boyunca aynı yeryüzünü paylaşmıştır. Hayatın insanlar gibi temel kaynağını oluşturan hayvanların bir örnek, sembol ve kült olarak “hayatın temel görüntüsü ve varoluş ifadesi” (Roux, 2005: 13) olduğu bile iddia edilir. Geçmişten günümüze Türklerin yaşam şekilleri ve bunlardaki değişimlerde ön planda olan hayvanlar, bu sebeple ayrı bir yere konumlandırılmıştır. Türklerin yaşadıkları bölgelerde hayvanlarla ilgili olan ifadeler, Türk Dilinin her döneminde kendilerine yer bulmuştur. Bu açıdan atasözlerindeki hayvanlar, insanların tecrübe ve tutumlarını aktarırken söylemlerinde kullandıkları birer imge olarak dikkat çekicidir.

Zengin bir kültüre sahip olan Türkler, önceleri göçebe daha sonrasında yarı göçebe ve yerleşik hayatta doğa ile iç içe olan bir hayat yaşamıştır. Bu manada tabiatın ve dolayısıyla Türk kültür unsurlarının içinde yer alan hayvanlar ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Türklerin sosyal, kültürel ve dini hayatlarında geçmişten günümüze izi olan hayvanların İslamiyet öncesi ve sonrasında; beslenme, giyinme, binek hayvanı, kurban, totem, kahraman ve kutsanan varlıklar olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Bu inanışlar doğrultusunda eski Türk devletlerinin bayraklarında hayvan motifleri görülmektedir. Yine sözlü ve yazılı kaynaklarda hayvanlara sıklıkla işaret edilmektedir. Eski göçebe Türk topluluklarında at, koyun sığır gibi hayvanlar kadar önemli olmasa da - çeşit kaynaklarda anavatani Çin olarak belirtilen deve (Arslan, 1997: 36)- bir yük hayvanı olarak sürülere dâhil edilmiştir. İslamiyet sonrası Türk destanlarından olan Kırgızlara ait *Manas Destanı*’nda attan “alp tipine geniş mekânları aşma fırsatı veren ve onu hem maddî hem maddî hem manevî anlamda uçuran” olarak bahsedilir (Boyras, 1995: 141). Koyun gibi küçükbaş hayvanlar da sürüler halinde beslenmiş, uysallığın simgesi olarak başka hayvanlar gibi mezar taşlarında, minyatür ve heykellerde yer almışlardır (Doğan, 2001: 620). Kuşlar ise tüm çeşitleriyle edebiyatımızın her döneminde karşımıza çıkmaktadır. Yine Türkler on iki hayvandan oluşan takvim oluşturarak, bu takvimde her bir ayı simgeleyen hayvanın bir hikmeti olduğuna inanmışlardır. İslamiyet sonrası edebiyatımıza baktığımızda, hayvanların görüldüğü çok sayıda edebi eser vücuda getirilmiştir. Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sinde, Alî Şîr Nevâyî’nin *Lisanüt-Tayr*’ında; Halk Edebiyatı’nda Yunus Emre’nin, Karacaoğlu’nın ve pek çok halk ozanının eserlerinde hayvan imgelerini bulmak mümkündür. Sözlü kültür geleneği içindeki manilerde, türkülerde, ninnilerde, bilmecelede ve atasözlerinde de hayvan imgeleri kendilerini göstermektedir.

Atasözlerinin her ulusta o ulusun karakterinin bir yansıması olduğu kabul edilirse, milletlerin hafızalarındaki değerler ve onları meydana getiren şeylerle birlikte kendilerini yansıttıkları söylenebilir (Çobanoğlu, 2004: 29). Bu anlamda hayvanlarla, geçmişten günümüze gelen sözlü kaynaklar olan atasözlerinde sıklıkla karşılaşmışır. Örneğin Eski Türklerin milli simgeleri arasında olan kuş, kurt, at, balık, deve, tavuk, koyun ve köpek gibi hayvanların kutsallık taşıdığına inanılmaktaydı (Çoruhlu, 2002: 133-154). Uygurca Oğuz Kaan Destanı’nda ve

Başkurt destanlarında yol göstericiliğin sembolü olan kurt; Kültigin Yazıtı'nda türemenin simgesi, Hun devletlerindeyse ata kültürün bir parçası ve hükümdarlığın sembolüydü. Renklerine göre ak kurt saflığı ve temizliği, al kurt şiddeti, kara kurt ise aşırı kuvveti karşılamaktaydı. Günümüzde özel kullanımlar içinde bazı farklı anlamlar kazansa da kurt imgesi genel olarak güç ve yiğitlik sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atlı göçebe bir topluluk olan Türklerin karakteristiğine uygun olarak at Türklerin savaşçı olma özelliğinden dolayı her daim güç-kuvvet, zenginlik ve hızlı oluşuyla karşılık bulurken; eşek atın karşısında güçsüzlüğü ve yerleşik hayatı karşılamaktadır. Türklerle ilgili anlatılarda sıklıkla kullanılan at; sahibinin yakın arkadaşı, ortağı ve değerli varlığı olarak karşılık bulmaktadır. Öyle ki Çinliler atın önemini belirtirken “Türklerin hayatı atlarına bağlıdır” ifadesini kullanmışlardır (Esin, 1995: 54). Savaşlarda en önemli unsur olarak görülen at bu sebeple kudret ve kuvvet ifadesi olarak karşılık bulmaktadır.

Türkler için kuş; ruh, cennetin ifadesi, şans, haber ve ölümsüzlük gibi kavramlara işaret etmektedir. *Divānü Lügātī't-Türk*'te kuşlar¹ genel olarak beylik, kut ve talihi simgelemektedir. Türk kültüründe önemli yeri bulunan diğer hayvanlardan: Balık, eski Türk topluluklarında bereket, refah ve bolluğu; tavuk, hükümdar ailesini; deve, İslamiyet öncesi ve sonrasında hükümdarlık için önemli karşılıkları; koyun, eski Türklerde çeşitli şekillerde ve İslamiyet sonrası için sükûnet, huzur ile barışı sembolize eder.

Çalışma nezdinde incelenen atasözlerinde ise: atın “işçi, işini nasıl yapacağını bilen, çalıştırılan, yönetilen, yetişkin, değerli, asil, fırsat, becerikli, uğur, araç” gibi kavramlarla özdeşleştirildiği görülmektedir. Aynı zamanda çok çalıştırıldığı için “güçsüz ve hırçın” gibi olumsuz ifadeleri de barındırmaktadır. Köpek, çoğu atasözünde olumsuz anlamda kullanılmıştır. “Aç, kısmetsiz, basit, terbiyesiz” gibi kavramlar buna örnektir. Atasözlerinin bazılarındaysa “koruyucu, izleyici” anlamlarına gelmektedir. “Gördüğü iyiliği unutan” manasında köpek imgesinin kullanıldığı da görülmektedir. Balık imgesinin araştırmaya dâhil edilen atasözleri içerisinde genel olarak “topluluk” anlamına geldiği tespit edilmiştir. Koyun benzetmesinin iki türlü yapıldığı görülmektedir: İlki “ak koyun”, ikincisi “kara koyun”dur. Ak koyun “doğruyu, iyiyi”; kara koyun “yanlış, kötüyü” simgelemektedir. Bunun yanı sıra koyun “yetenekli, çalışkan” kimseyi de temsil etmektedir. Bazı atasözlerinde koyun “fırsat” anlamlarında kullanılmışken bazılarındaysa ise “kaybından dolayı can çekişen, yönetilmesi gereken kişi” anlamlarında kullanılmıştır. Eşek genel itibarıyla olumsuz benzetmeleri ifade etmede kullanılmıştır ve “güçsüz, zarara uğrayan, iş yapmak istemeyen, kaba, çıkarıcı, anlayışsız, değersiz, soysuz, ahmak” gibi kavramlarla özdeşleştirilmiştir. Bununla birlikte “iş, yetişkin kişi, maddiyat” anlamlarında kullanıldığı da görülmektedir. “Zorbalığa boyun eğmeyen, elde edinmek istenen, yaradılışı bir şeylerden yararlanmasına elverişli olmayan” anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır. Devenin “pahalı mal, değerli, zengin” gibi olumlu anlamlara gelecek şekilde kullanılması ve aynı zamanda “yetinmeyi bilmeyen, nitelsiz, ihtiyaç sahibi kimse” anlamlarında da kullanıldığı söylenebilir. “Herkesin gözü önündeki olay, görünüşü büyük aklı küçük, kolayı seçen kimse” kavramlarıyla da özdeşleştirildiği görülmektedir. Toplumda “sığıntı kişi” için kullanılan fare imgesi “önemli bir işi bozan, gizli işlere kalkışan kimse” anlamlarında da kullanılmaktadır. Kendisi ile zıt karakter olan kedi ile birlikte

¹ Kaşgarlı Mahmud'un eserinde hayvan ve hayvanla ilgili 650 civarında kavram bulunmaktadır. Kuşlarla ilgili olan bölümler için bkz. Kaşgarlı Mahmud (1985): c I, s. 38, 104, 164, 228, 331-332, 337; c II, s. 177.

“tehlike ve cesaret” anlamlarında kullanıldığı da söylenebilir. “Çalışkanlığı” ile bilinen arı, aynı zamanda “halkı” da temsil etmektedir. “Açıkgözlü” insanlar için de bu imgenin kullanıldığı görülmektedir.

2. At İmgesi ve Karşılıkları

Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli bir yeri bulunan atın, hem kutsalı hem de gündelik hayattaki en önemli varlığı karşılamakta olduğu bilinmektedir. Türk hikaye ve destanlarında da atın sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Hem binek hayvanı, hem de Türkler için özel bir yanı bulunan atın; incelenen atasözlerinde imge olarak öncelikle birinci anlamdaki hayvan manasında kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra; iş, makam-mevki, kişi-kimse, çalışan kişi-kimse, güçsüz (beygir ifadesiyle veya aslan gibi kendinden daha güçlü bir hayvan karşısında), işçi/çocuk, yönetilen/yönlendirilen kişi-kimse, işçi/çalışan kişi-kimse, araç/koşul, yetişkin kişi-kimse, değerli kişi-kimse, asil-soylu kişi-kimse, değerli/kıymetli olan, kullanılan araç, kusurlarını görmeyen kişi-kimse, bir iş/işletme, fırsat, değerli/kıymetli ama talihsiz kişi-kimse (atın bahtsız), yetenekli-becerikli kişi-kimse (atın iyisi) ve sert huylu kişi-kimse gibi karşılıkları olduğu görülmektedir.

Ağanın gözü ata tımandır.

İşin sahibi olan kişiler denetimlerini devamlı şekilde yaparlarsa işler yolunda gider.

At: İş.

Akıllı at kendine kırbaç vurdurmaz.

İşini nasıl yapacağını bilen, akıllı ve başarılı kişiler; bununla ilgili başkasından azar ve tepki almazlar.

Akıllı At: İşini nasıl yapacağını bilen kimse.

Aptal ata binerse bey oldum sanır, şalgam aşa girerse yağ oldum sanır.

Görmemiş kişi, şans eseri layık olmadığı bir duruma sahip olursa bu durum sanki kendisinin hakkıymış gibi böbürlenir.

Ata binmek: Önemli mevki.

Arık ata kuyruğu (da) yüküdür.

Gücü olmayan kişi, bir başkasına yardım edecek durumda değildir.

Arık At: Güçsüz kimse.

Arpa verilmeyen at kamçı zoruyla yürümez.

Bir kişinin yaptığı işten verim alınabilmesi, onun geçiminin sağlanmasına bağlıdır.

At: Çalıştırılan kimse.

Aslan kükrerse beygir titrer.

Güçlü olanın öfkesi, güçsüz olanların korkmasına sebep olur.

At: Güçsüz kimse.

Aslan kükrerse atın ayağı kösteklenir.

Güçlü olan kişinin korkutucu sözleri, güçsüz olan kişiyi kıpırdamayacak hale getirir.

At: Güçsüz kimse.

At arıklıkta, yiğit gariplikte.

Zayıf ve garip durumdayken kişiliklerini yitirmeyip görevlerini hakkı ile yapan kişiler, üstün niteliklerini o vakit belli etmiş olurlar.

At: At.

<i>At at oluncaya kadar sahibi mat olur.</i>	Bir çocuğu veya bir işçiyi yetiştiren kimse, onu yetiştirene dek her bakımdan çok yorulur ve yıpranır. <u>At:</u> İşçi, çocuk.
<i>At beslenirken, kız istenirken.</i>	At bakımlı olduğu zaman satılmalı, kız da güzelliği geçmeden evlendirilmelidir. <u>At:</u> At.
<i>At binenin, kılıç kuşananın.</i>	Her şey, onu gereği gibi kullanmasını ve yapmasını bilene yakışır. <u>At:</u> At.
<i>At binicisine göre kişner.</i>	İnsanlar başlarında bulunan kişinin etkisi altında kalarak onun tutumuna göre davranırlar. <u>At:</u> Yönetilen kimse.
<i>At binicisini tanır (bilir).</i>	İşçi, yöneticisinin işten anlayıp anlamadığını bilir ve çalışmalarını ona göre yürütür. <u>At:</u> İşçi.
<i>At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz.</i>	Bir işi başarabilmek için gerekli olan koşullar her zaman veya eksiksiz olarak ele geçmez. <u>At:</u> Araç, koşul.
<i>At ile avrat yiğidin bahtına.</i>	Bir kişinin satın aldığı attan ve evlendiği kadından memnun kalıp kalmayacağı önceden bilinemez, her ikisi de o kişinin talihine kalmıştır. <u>At:</u> At.
<i>At karnından yiğit burnundan bellidir.²</i>	Eski insanların inanişına göre; bakımlı, güçlü ve iyi koşan atın karnı, yiğit erkeğin ise burnu büyük olur. <u>At:</u> At.
<i>At olacak tay yürüyüşünden belli olur.</i>	Bir kişinin büyüdüğünde iyi veya kötü karakterli olacağı, küçüklüğünde yaptığı davranış ve hareketlerinden anlaşılabilir. <u>At:</u> Yetişkin kimse.
<i>At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.</i>	Yaşarken iyi işler yapmalı, iyi bir isim bırakılmaya çalışılmalıdır. Yiğit kişi öldüğünde geçmişinde yaptığı şeyler ile anılır. <u>At:</u> At.
<i>At ölür, itlere bayram olur.</i>	Değerli kimselerden birinin ölümü veya yaptığı görevden ayrılması, kimi zaman aşağılık kimselerin işine yarar ve onları sevindirir. <u>At:</u> Değerli kimse.

² Atta karın yiğitte burun. (osml.); Atta karın, yiğitte burun. (ahsk.); Atın karınlısı, erkeğin burunlusu. (blgr.); Atda karın, itde burun. (gazr.); At erindi keler, er murındı keler. (kazk.); Er iygisi burınlı bolar, at iygisi erinli bolar. (nogy.); Atda garın, yiğitte burun. (trkm.); At eerindüü bolot, er murunduu bolot (kgz) (Bekar, 2016: 25).

At yedi günde, it yediği günde belli olur.

Toplumlar arası ilişkilerde olgun ve asil kişiler, kişiliklerini hemen ortaya koymazlar.

At: Asil kişi.

At yiğidin yoldaşdır.

Bir insanın atı daima onun yanındadır ve zor anlarında ona yardım eder.

At: At.

At adımına göre değil, adamına göre yürür.

Atın yürüyüşü binicisinin yönetimine bağlı olduğu gibi bir işin gidişi de iş başındakinin bilgisine ve çabasına bağlıdır.

At: At.

At, avrat, silah (ödünç verilmez).

At, sahibini tanır ve başkasına verilince huy değiştirir. Avrat (kadın), inancımıza göre yalnızca bir tek erkeğe ait olup onun namusudur. Silah, tehlikelidir ve başkasının elinde bulunmamalıdır. Türkler için bu üçünün ödünç verilmesi söz konusu edilemez. Hele yiğitlerin bu uğurda ölümü göze aldıkları düşünülürse böyle bir töre, toplumun ahlâk ve huzuru için şarttır.

At: Değerli.

Ata arpa, yiğide pilav.

Her canlının gücünü ve kuvvetini arttıran şeyler vardır. Gelişmesine katkı vermek istersen onları vermen gerekir.

At: At.

Ata binen nalını, mihini arar.

Kişi, kullanacağı şeyin ayrıntılarına dikkat etmelidir.

At: Kullanılan araç.

Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma.

Ata bindiğin zaman hayvanı hırpalamamak, attan indiğin zaman da onun yemini, suyunu, tımarını unutmamak gerekir.

At: At.

Ata da soy gerek, ite de.

Tüm canlıların soylusu, üstün ve seçkin özelliktedir.

At: At.

Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli.

Çalışanınızı iyi beslerseniz onun gücü artar ve daha verimli işler yapar.

At: Çalışan kişi.

Ata et, ite ot verilmez.

Bir işi ters yapmanın faydası ve manası yoktur.

At: At. İt: Köpek.

Ata eyer gerek, eyere er gerek.

Bir iş yeri önce donatılıp sonra da iyi bir yöneticiye teslim edilirse, o yerden istenen verim alınır.

At: Bir iş/işletme.

Atı alan Üsküdar'ı geçer.

Fırsat kaçırıldıktan sonra artık yapılacak bir şey kalmaz.

At: Fırsat.

Atı atasıyla, katırı anasıyla.

- a. Soylu ve asil kişilerden zarar gelmez. Soysuz kişilerdense çekinilir, korkulur.
b. İyi kişi temiz soyuyla, kötü kişi aşağılık soyuyla anılır, tanınır.

At: Soylu kimse.

Atım tepmez, itim kapmaz deme. (Atın tepmezi, itim kapmazı olmaz.)³

Size çok bağlı olan kimseler bile zaman gelir sizi incitebilirler. (Herkesin doğuştan gelen birtakım sert huyları vardır. Bu huylar tamamen yok edilemez. Ancak eğitimle bir ölçüde yumuşatılabilir).

At: Sert huylu kimse. İt: Sert huylu kimse.

Atımın anlı sakar, lakabını ele takar.

Kendi kusur ve eksikliklerini görmeyenler, başka kişilerin kusur ve eksikliklerini ararlar. İnsan kendi eksikliklerini de dikkate alarak başka kişilerde kusur arayıp durmamalıdır.

At: Kendi kusurlarını görmeyen kimse.

Atın bahtsız arabaya düşer.

Değerli ama talihsiz kimseler, kişiliklerine uygun olmayan ağır ve aşağılık işlerde kullanılırlar.

Atın bahtsız: Değerli ama talihsiz kimse.

Atın dorusu, yiğidin delisi.

Atın doru renkli olanı, kişinin gözünü budaktan sakınmayanı beğenilir.

At: At.

Atın iyisi arkadan gelmez.

İyi ve güçlü atlar önden gider. Bunun gibi hayatta yetenekli ve becerikli kişiler, verilen görevleri kısa sürede tamamlar, çalışmalarında başarı göstererek diğer kişilere örnek olur.

Atın iyisi: Yetenekli, becerikli kimse.

Atın ölümü arpadan olsun.

Çok sevilen bir şey yapılırken sonucun kötü olacağı bilinse/tahmin edilse de, zor veya kötü şeylere katlanmak göze alınır.

At: At.

Atın ürkeği, yiğidin korkağı.

At da kişi de hep tehlike içindeymiş gibi uyanık olmalıdırlar.

At: At.

3. Eşek İmgesi ve Karşılıkları

Atasözlerinde kullanılan eşek imgesinin öncelikle kendi manası olan hayvan manasında kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında; güçsüz kişi-kimse, maddiyat, küçük olan, zarara uğrayan kişi-kimse, mal-mülk, kaba/ahmak kişi-kimse, değersiz kişi-kimse, iş yapmak istemeyen kişi-kimse, kaba kişi-kimse, yetişkin kişi-kimse (eşek); yavru-çocuk (sıpa), iş, soysuz kişi-kimse, aptal kişi-kimse, çıkarıcı kişi-kimse, bilgisiz/görgüsüz kişi-kimse,

³ Divânü Lügâti't-Türk'te: "İt ısırmaz, at tepmes teme" (I. 178)

anlayışsız kişi-kimse, niteliksiz olan, fakir kişi-kimse ve hiçbir gelişme görülmeyen kişi-kimse (eşek kuyruğu) olarak karşılık bulmaktadır.

Adam adamdır, olmasa da pulu; eşek eşektir, olmasa da çulu (atlastan olsa çulu).

İnsanın değeri zengin olmakla artmaz, asıl olan insanlığıdır.

Eşek: Eşek.

Alçacık (alçak) eşeğe herkes biner.

Güçsüz ve koruyucusuz bir kimseyi buyruk altına almak ve ezmek kolaydır.

Eşek: Güçsüz kimse.

Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay.

Nasıl ki boyu kısa olan eşeğe binmek kolaysa kimsesiz veya gücü olmayan birine kötü davranmak da onu koruyan kimse olmadığı için kolay olur.

Eşek: Güçsüz kimse.

Allah fukarayı sevindirmek isterse önce eşeğini yitirtir, sonra buldurur.

Maddi sıkıntı ve zorluklar içinde olan kişi, sevincin ne olduğunu pek bilmez. Ama bazen daha sıkıntılı hallere düşüp sonra yeniden eski geçime kavuşursa o zaman sevincin nasıl şey olduğunu anlar.

Eşek: Maddiyat.

Atlar tepişir arada eşekler ezilir.⁴

Büyüklerin/güçlülerin küçükler/güçsüzler zarar görür. çatışmasından

At: Büyük, güçlü kimse.

Eşek: Küçük, güçsüz kimse.

Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek.

Soylu kimse yüzünden başa gelen felaket çabuk atlatılır, soysuz kimse yüzünden başa gelen felaket ise kolaylıkla atlatılamaz.

At: Soylu Kimse.

Eşek: Soysuz kimse.

Canı yanan eşek attan yüğrük olur.

Zarara veya kötülüğe uğrayan kimse acısını çıkarmak için aşırı çaba harcar.

Eşek: Zarara uğrayan kimse.

Emanet eşeğin yuları gevşek olur.

Bir kimseye emanet edilen şeyin o kimse tarafından iyi korunmadığı her zaman görülen olaylardandır.

Eşek: Mal.

Eşeğe cilve yap demişler, çifte atmış.

Kaba ve ahmak kişinin hoşla gitsin diye söylediği sözler ve yaptığı işler, kaba ve incitici olur.

Eşek: Kaba ve ahmak kişi.

Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir.

İnsanlık değerinden yoksun kişi, kılık kıyafetle, makam ve mevki ile değer kazanmaz.

Eşek: Değersiz kişi.

⁴ Bu atasözü aynı mana ile günümüzde halk arasında "Filler tepişir, altında çimenler ezilir" şekli ile de görülmektedir.

<i>Eşeği dama çıkararak yine kendi indirir.</i>	Yanlış yapan kimse, yanlışını yine kendisi düzeltmek durumunda kalır. <u>Eşek</u> : Eşek.
<i>Eşeği düğüne çağırmışlar, ya odun eksik ya su demiş.</i>	Bir işi yapmak istemeyen kişi için bahane bulmak kolaydır. <u>Eşek</u> : İş yapmak istemeyen kişi.
<i>Eşeği yoldan çıkararak sıpanın oynaması.</i>	Çocuklarının düzensiz davranışları, anne babayı rahatsız eder. <u>Eşek</u> : Yetişkin kişi. <u>Sıpa</u> : Yavru.
<i>Eşeğin kuyruğunu kalabalıkta kesme; kimi uzun der, kimi kısa.</i>	Kimseyi ilgilendirmeyen işleri kendi kendine karar verip yapmak gerekir. <u>Eşek</u> : iş.
<i>Eşeğin ölümü köpeğe ziyafettir (düşündür).</i>	Bir kişinin uğradığı zarar kimi zaman bir başkası için çıkar kaynağı olur. <u>Eşek</u> : Zarara uğrayan kişi. <u>Köpek</u> : Çıkarıcı kişi.
<i>Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin.</i>	Kötü bir sonuç meydana geldiğinde sorumlu olmamak için, işi sahibinin isteğine uygun olarak yapmak gerekir. <u>Eşek</u> : İş.
<i>Eşek at olmaz, ciğer et olmaz.</i>	Soysuz kişi soylu olamaz, bayağı şey üstün nitelik kazanamaz. <u>Eşek</u> : Soysuz kişi.
<i>Eşek bile bir düştüğü yere bir daha düşmez.</i>	Aptal kişi dahi başına gelen felaketten ders alır, o felakete yol açan şeylerden kendisini korur ve tekrarını yaşamaz. <u>Eşek</u> : Aptal kişi.
<i>Eşek çamura çökerse sahibinden gayretlisi olmaz.</i>	Bir kimsenin işi bozulduğunda, durumunu düzeltmek için en büyük çabayı kendisinin göstermesi gerekir. <u>Eşek</u> : İş.
<i>Eşek eşeği ödünç kaşır.</i>	Çıkarıcı olan kişi, başkasına yardım ederken ileride onun da kendisine yardım edeceğini düşünür. <u>Eşek</u> : Çıkarıcı kişi.
<i>Eşek (eşkin) eve gelmiş, yorga yolda kalmış.</i>	Düzenli ve sürekli çalışan güçsüz kimse, düzensiz ve süresiz çalışan güçlü kimseden daha başarılı olur. <u>Eşek</u> : Güçsüz kimse.
<i>Eşek hoşaftan ne anlar (suyunu içer, tanesini bırakır)</i>	Bilgisiz, görgüsüz kimse ince, güzel şeylerin zevkine varamaz, değerini ölçemez. <u>Eşek</u> : Bilgisiz, görgüsüz kimse.
<i>Eşek kocamakla tavla başı olmaz.</i>	Anlayışsız kişi ne kadar yaşlanırsa yaşlansın baş olacak bir olgunluğa ulaşamaz. <u>Eşek</u> : Anlayışsız kişi.

Eşek kulağı kesilmekle küheylan olmaz.

Aslında niteliksiz olan bir şeye ne yapılsa değişmez.
Eşek: Niteliksiz.

Eşek kuyruğu gibi ne uzar ne kısalır.

Durumunda, çalışmasında hiçbir gelişme görülmeyen kimseler için kullanılır.
Eşek kuyruğu: Hiçbir gelişme görülmeyen kimse.

4. Köpek İmgesi ve Karşılıkları

Evcilleştirilen ilk hayvan olarak bilinen köpeğin eski Şaman geleneklerinde ruhundan rehber alınan hayvan olarak kabul gördüğü ifade edilmektedir. Günlük hayattaysa sadakati sembolize eden köpek, incelenen atasözlerinde hayvan anlamının haricinde; aç kişi-kimse, kötü bir şey, plansız kişi-kimse, izleyici-izleyen-seyreden, bağırıp çağıran kişi-kimse, önemli bir şeyi bozan kişi-kimse, kısmeti olmayan, gördüğü iyiliği unutmayan kişi-kimse, aşağılık kişi-kimse, kişi-kimse-insan, terbiyesiz kişi-kimse, engel olacak kişi-kimse, koruyucu ve basit/kendini bilmez kişi-kimse gibi karşılıklara gelmektedir.

Aç köpek fırın yıkar (deler).

Aç kimse karnını doyurmak için önüne çıkan engellerin tamamını aşar ve isteğini elde eder.
Aç Köpek: Aç kimse.

Ak köpeğin (itin) pamuk pazarına (pamuğa, pamukçuya) zararı vardır.

Kötü şey, görünüşte iyi şeye benziyorsa iyi şeyin değeri azalır.
Köpek: Kötü bir şey.

Akılsız köpeği (iti) yol kocatır.

İyice düşünülmeden, tasarlanmadan yapılmaya çalışılan iş sırasında birçok sorun ortaya çıkar ve kolay bir iş bile zor hale gelir.
Akılsız Köpek: Plansız kimse.

Azan kurda kızan köpek.

Belalı kişinin hakkından kötü bir kişi gelir.
Köpek: Kötü kişi.

Bakmakla usta olunsu (öğrense), köpekler (kediler) kasap olurdu (kasaplığı öğrenirdi).

Yapılmadan, yalnızca nasıl yapıldığı görülerek hiçbir şey öğrenilemez.
Köpek: İzleyici-izleyen-seyreden.

Çok havlayan köpek ısırılmaz.⁵

Karşısındakini bağırıp çağırmakla korkutmaya çalışan kimse eylemli bir saldırıda bulunmaz.
Havlayan köpek: Bağırın kimse.

Eceli gelen (yaklaşan) köpek cami (mescit) duvarına (avlusuna) siyer (işer).

Herkesin üzerine titrediği, kutsal saydığı şeyi kötüleyen, bozan kimse mutlaka kötü bir sonuçla karşılaşır.
Köpek: Önemli bir şeyi bozan kimse.

Kismetsiz köpek, sabaha karşı uyuyakalır.

Kismeti olmayan, yararlanılacak şeyi elde etmek kolaylaştığı zaman, başka bir işle uğraştığı için bundan

⁵ "Kaba turgan it tişin ırsaytpayt" (Kırgız)

	yoksun kalır. <u>Kismetsiz köpek</u> : Kismeti olmayan.
<i>Köpek bile yal yediği kaba pislemez.</i>	Köpek bile yem yediği kaba saygılı davranırken insanın geçimini sağlayan yere, kendisine bu geçimi hazırlayan kimseye kötülük etmesi düşünülemez. <u>Köpek</u> : Gördüğü iyiliği unutmayan kimse.
<i>Köpek ekmek veren (yediği) kapıyı tanır.</i>	Köpek bile kendisini besleyen yeri bilir, davranışlarıyla duygularını belli eder, insan da bundan ders almalı, gördüğü iyiliği unutmamalıdır. <u>Köpek</u> : Gördüğü iyiliği unutmayan kimse.
<i>Köpek sahibini ısırılmaz.</i>	Kişi ne kadar aşağılık olursa olsun, kendini benimseyip koruyana kötülük etmez. <u>Köpek</u> : Aşağılık kimse.
<i>Köpek suya düşmeyince yüzmeyi öğrenmez.</i>	Kişi, bir tehlike karşısında her yerden umudu kesilip kendine güvenmekten başka çare kalmadığını anlamadıkça kurtuluş yolunu bulamaz. <u>Köpek</u> : İnsan.
<i>Köpek sürünmekle etek kesilmez.</i>	Terbiyesiz kimsenin sataşmasıyla temiz kişi lekelenmiş olmaz. <u>Köpek</u> : Terbiyesiz kimse.
<i>Köpeksiz köy bulmuş da çomaksız (değneksiz) geziyor.</i>	Kendisine engel olacak, karşı çıkacak kimse olmadığı için istediği gibi davranan kişilere söylenir. <u>Köpek</u> : Engel olacak kimse.
<i>Köpeksiz sürüye (köye) kurt girer (iner).</i>	Koruyucusuz kalan yere veya ülkeye düşman girer. <u>Köpek</u> : Koruyucu.
<i>Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.</i>	Güç ve yeteneğini yitiren insan, basit ve kendini bilmezlerce aşağılanır. <u>Köpek</u> : Basit ve kendini bilmez kişi.

5. Koyun İmgesi ve Karşılıkları

Koyun imgesi atasözlerinde birincil anlamının dışında; yetenekli ve çalışkan kişi-kimse, doğru/iyi kişi-kimse (ak koyun), kötü kişi-kimse (kara koyun), güzel görünen şey, iyi aile, topluluk, kişi-kimse, herkes, yönetilmesi gereken kişi-kimse, bilgi sahibi olunamayan durum, fırsat ve can çekişmek gibi karşılıklar bulmaktadır.

<i>Bağlı koyun yerinde otlar.</i>	İnsan, ne kadar yetenekli ve çalışkan olursa olsun yönleri ortaya koyabileceği bir ortam ve imkân bulamaz ise ilerleyemez, kendini gösteremez. <u>Koyun</u> : Yetenekli, çalışkan kişi.
<i>Ak koyun ak bacağından, kara koyun kara (kendi) bacağından asılır.</i>	Doğru yoldan ayrılmayan ödüllendirilir. Kötülük yapan ise, hak ettiği cezayı çeker. <u>Ak Koyun</u> : Doğru, iyi kimse. <u>Kara Koyun</u> : Kötü kimse.

Ak koyunu gören, içi dolu yağ sanır.

Bir şeyin dış görünüşüne bakarak içinin de öyle olduğunu sananlar yanılırlar.

Ak Koyun: Güzel görünen şey.

Ak koyunun kara kuzusu da olur.

İyi bir ailenin çocuğu kötü de olabilir.

Ak Koyun: İyi aile, iyi kimse.

Çift ile koyun, gerisi oyun.

En zor çiftçilik, tarla sürülerek ve koyun beslenerek yapılan çiftçiliktir, diğer işler eğlence gibidir.

Koyun: Koyun.

Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu.

Nazik bir işi, o işin inceliğini anlamayan bir kimseye yaptırmamak gerekir.

Koyun: Koyun. Kuzu: Kuzu.

Çobansız koyunu kurt kapar.

Yöneticisi, koruyucusu olmayan kişiyi ve topluluğu düşman ezer.

Koyun: Kişi, topluluk.

Her koyun kendi bacağından asılır.

Herkes kendi davranışlarından sorumludur, herkes hatasının cezasını kendisi çeker.

Her koyun: Herkes.

Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz.

Herkes aynı şeyi bilse ve yapabilseydi, geri kalan işleri yapacak kimse bulunamazdı.

Koyun: Yönetilmesi gereken kişi.

Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu.

Bir şeye tam güvenmeyip ileride ne olacağı konusunda bilgi sahibi olunamadığı durumlarda kullanılır.

Karaman'ın koyunu: Bilgi sahibi olunamayan durumlar.

Kaybolan (zayı olan) koyunun kuyruğu büyük olur.

Elden kaçırılan fırsat gözde büyütülür.

Koyun: Fırsat.

Koyun can derdinde, kasap yağ derdinde.

Bir kişi önemli bir kayıbdan dolayı çırpınıp kıvranırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.

Koyun: Can çekişen kişi.

Koyun güden kurdu görür.

Görevini yaparken gereken dikkati gösteren kişi, doğabilecek sorunları sezer.

Koyun: Koyun

Koyunu yüze yetir, el onu bine yetirir.

Kimi insan, başkaları hakkında abartarak konuşmaya bayılır.

Koyun: Koyun.

6. Deve İmgesi ve Karşılıkları

Atasözlerindeki deve imgesi; pahalı mal, yetinmeyi bilmeyen kişi-kimse, görünüşü büyük ama akıllı küçük kişi-kimse, değerli kişi-kimse, niteliksiz kişi-kimse, yetkili kişi-kimse, zengin kişi-kimse, herkesin gözünün önündeki olay, kolayı seçen kişi-kimse ve gözü doymayan, hırslı kişi-kimse gibi karşılıklara denk gelmektedir.

Deve bir akçeye, deve bin akçeye.

Çok ucuza alınmayan bir şey gerekli olduğunda çok pahalıya alınabilir.

Deve: Pahalı mal.

Deve boynuz ararken kulaktan olmuş.

Elindekiyle yetinmeyip daha çoğunu arayan, elindekinden de olur.

Deve: Yetinmeyi bilmeyen kimse.

Deve büyüktür amma beşini bir eşek yeder.

İnsan görünüşte büyük olmakla akıl büyük olmaz, bir akıllı birçok az akıllıyı arkasından sürükler.

Deve: Görünüşü büyük ama akıllı küçük kimse.

Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz.

Gerekli niteliklerden yoksun olan kişi, biçimsel işler yapmakla kişiliğine değer kazandıramaz.

Deve: Niteliksiz kimse.

Deve yerine deve çöker.(Deve, deve yerine çöker.)

Değerli bir kimseden boşalacak yeri ancak o değerde olan başka bir kimse doldurabilir. Yitirilen değerli kimsenin, elden çıkan değerli şeyin yeri boş kalmaz.

Deve: Değerli kimse.

Deveden büyük fil var.

Herhangi bir konuda söz sahibi olanlardan daha büyük, daha yetkili biri mutlaka vardır.

Deve: Yetkili kişi.

Devenin derisi eşeğe yük olur.

Zengin ne kadar fakir düşse de yoksula göre yine varlıklıdır.

Deve: Zengin kimse. Eşek: Fakir kimse.

Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenilmez.

Herkesin gözü önündeki bir olayı şöyle böyle yorumlarla gizlemeye çalışmak boşunadır.

Deve: Herkesin gözü önündeki olay.

Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır.

Kişi kendisine gerek olan şeyi elde etmek için yorgunluğa katlanmalıdır.

Deve: İhtiyaç sahibi kimse.

Deveye inişi mi seversin, yokuşu mu?□ demişler; düz yere mi (düze) kıran mı girdi? demiş.

Bir işin kolay yapılabilmesi için bir yol varken zor yolu seçmeye gerek yoktur.

Deve: Kolayı seçen kimse.

Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.

Gözü doymayan hırslı insanlar küçük bir çıkar için bütün varlığını tehlikeye atar.

Deve: Gözü doymayan, hırslı kimse.

7. Balık İmgesi ve Karşılıkları

Balık imgesinin belirtilen atasözlerinde kendi anlamının dışında; tedbirsiz insan ve topluluk, kalabalık karşılıkları bulmaktadır.

Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir.

İnsan, tedbirsizliği yüzünden bir felakete uğradıktan ve iş işten geçtikten sonra bir şeyleri anlar.

Balık: Tedbirsiz insan.

Balık baştan avlanır.

Bir şeyi ele geçirebilmek için onu yönetenleri elde etmek gerekir.

Balık: Topluluk.

Balık baştan kokar.

Bir işte aksaklık en başta olanlardan kaynaklanır.

Balık: Topluluk.

Balık demiş ki etimi yiyen doymasın, avımı yapan gülmesin (onmasın).

Balık çok lezzetlidir etine doyum olmaz ama balık avcıları hep geçim darlığı içindedir.

Balık: Balık.

8. Kuş İmgesi ve Karşılıkları

Köktürkçe'den Karahanlı Türkçesine kadar olan dönemdeki yazıtlarda, Eski Uygur metinlerinde, *Divānū Lügātī't-Türk'te*, *Kutadgu Bilig (indeks)'te*, *Atabetü'l-Hakayık* ve ilk Türkçe Kuran tercümesi gibi eserlerde eski Türkçe kuş isimleri yer yer kendilerini göstermektedir (Küçük, 2013: 2). *Orhun Kitabeleri'*nde ruhun sembolü olan kuş (Ergin, 2011), çalışmadaki atasözlerinde kendi anlamının haricinde; zorbalığa boyun eğmeyen, yaradılışı bir şeyden faydalanmasına elverişli olmayan ve elde edilmek istenen kişi-kimse gibi karşılıklarda kullanılır.

Ava gelmez kuş olmaz, başa gelmez iş olmaz.

Kuşlar avlanmaktan kurtulamazlar, insanlar da hatıra, hayale gelmeyen çeşit çeşit felaketle karşılaşabilirler.

Kuş: Kuş.

Her kuşun eti yenmez.

Herkes zorbalığa boyun eğmez, buna karşı gelecekler de çıkar.

Kuş: Zorbalığa boyun eğmeyen kişi.

Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu.

a.Yaradılışı bir şeyden yararlanmasına elverişli olmayan kişi ne kadar çabalasa o şeyden yararlanamaz;

b.Kişi en yakınından sağlayamadığı faydayı başkasından hiç sağlayamaz.

Kuş: Yaradılışı bir şeyden yararlanmasına elverişli olmayan kişi.

Kuşu kuşla avlarlar.

Elde edilmek istenen kimse, daha önce elde edilmiş kimse aracılığıyla tuzağa düşürülür.

Kuş: Elde edilmek istenen kişi.

9. Arı İmgesi ve Karşılıkları

Genellikle çalışkanlığı, çalışkan olmayı ve çalışmayı temsil eden arı imgesi, atasözlerinde birincil manası olan hayvan dışında; çalışkan kişi-kimse, açıkgozlü kişi-kimse ve halk karşılıklarında kullanılmaktadır.

Arı gibi eri olanın, dağ kadar yeri olur.

Çalışkan fertleri olan aile ve toplumlar, bol kazanç elde ederek zenginleşirler.

Arı: Çalışkan kimse.

Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever.

Herkes işine gelen şey neyse onu benimser.

Arı: Arı.

Arı, bal yapacak (alacak) çiçeği bilir.

Bazı kimseler, açıkgoz insanlar, çıkar sağlayabilecekleri, kazanç elde edecekleri yerleri ve kişileri gayet iyi bilirler; ona uygun davranıp işlerini hallederler.

Arı: Açıkgozlü kimse.

Arı, bey olan kovana üşer.

Halk, kendisine önderlik edecek kişinin çevresinde toplanır.

Arı: Halk.

10. Tavuk İmgesi ve Karşılıkları

Tavuk imgesi belirtilen atasözlerinde; değersiz mal (kendisinden daha değerli bir hayvan karşısında), iş, sermaye ve yokluk-fakirlik çeken kişi-kimse olarak karşılık bulur.

Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür (karısı kız görünür).

Başka bir kimsenin malı diğerine olduğundan daha değerli görünür.

Tavuk: Değersiz mal. Kaz: Değerli mal.

Fakir tavuğu tek tek yumurtlar.

Destekçisi ve dayanağı olmayan kimsenin işleri yavaş yürür.

Tavuk: İş.

Fukara tavuğu bir yumurtlar.

Talih, fakire hiç gülmez; aynı sermaye zengine daha çok, fakire daha az gelir getirir.

Tavuk: Sermaye.

Aç tavuk kendini arpa (buğday/darı) ambarında sanır.⁶

İnsanlar, yokluğunu, yoksulluğunu çektikleri şeyler için olmayacak hayaller, düşler kurar.

Aç Tavuk: Yokluk çeken kimse.

⁶ "Aç tavuk düşünde darı güryer" (Türkmen).

11. Fare İmgesi ve Karşılıkları

Fare imgesinin atasözlerinde genellikle olumsuz manası bulunmakla beraber; yapamayacağı kadar ağır yük sırtlanan kişi-kimse, sığıntı kişi-kimse ve bir kabahate-suça veya gizli bir işe kalkışan kişi-kimse gibi karşılıkları bulunur.

Fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna (kışına) kabak bağlamış.

- a. Yapamayacağı kadar ağır bir işi varken başka bir iş daha yüklenmek;
b. Kendisi sığıntı durumundayken yanına bir kişi daha almak.

Fare: Yapamayacağı kadar ağır işi alan kişi, sığıntı kişi.

Fare çıktığı deliği bilir.

Bir kabahate, suça veya gizli işe kalkışan kişi, yakalanacağını anladığında nereye sığınacağını bilir.

Fare: Bir kabahate, suça veya gizli işe kalkışan kişi.

SONUÇ

Çalışmaya dâhil edilen sınırlı sayıdaki Türk atasözlerine bakıldığında toplumda açıkça ifade edilemeyecek özelliklerin hayvan imgelerinin çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanılmasıyla ifade edilecek düzeye geldiği görülmektedir. Kısa kelimelerle derin anlamlar ifade edilmesine sebep olan imgelerin olumlu-olumsuz ya da hem olumlu hem de olumsuz anlamla gelecek şekilde kullanılması dikkat çekicidir. Günlük hayatta sıklıkla kullanılan atasözlerinden bazılarının ele alındığı bu çalışmada “at, eşek, köpek, koyun, deve, balık, kuş, arı, tavuk, fare” imgelerine yer verilmiştir. Hayvan tercihlerinin, toplumda geniş bir yer kaplaması ve karşıladıkları anlamlar sebebiyle sıklıkla kullanılmaları, söz konusu hayvanların çalışmaya dâhil edilmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Hangi anlamları çağrıştırdığı ifade edilen bu imgelerin toplumun kültür yapısıyla ilgilide ipuçları verdiği bir gerçektir. Günlük hayatta çoğunlukla kullanılan atasözleri içerisinde; işini nasıl yapacağını bilen, değerli, yetişkin, soylu, becerikli, memnun eden, tanınmış kişiler aynı zamanda çalıştırılan, araç, yönetilen, güçsüz, hırçın gibi benzetmeler için at imgesinin geçtiği atasözlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Toplumumuzda; aç, plansız, kötü, bağırان, kısmetsiz, terbiyesiz, engel olan, basit ve aynı zamanda da koruyucu olan anlamlarında köpek imgesinin geçtiği atasözlerinin kullanıldığı görülmektedir. Topluluğu ifade eden imge olarak da balık sıklıkla kullanılmakta; güçsüz, soysuz, kaba, yetişkin, çıkarıcı ve anlayışsız manalarında kullanılan eşek imgesi toplum içinde genellikle olumsuz anlama gelecek şekilde yer edinmektedir. Kuşların yaradılışları sebebiyle zayıf olan, elde edilmek istenen ve zorbalığa boyun eğmeyen insanları karşılaması bir diğer temsildir. Zor bulunması ve maddi açıdan değerli olması yönünden pahalı mal, zengin, hırslı anlamlarına gelecek şekilde kullanılan deve imgesinin bunların yanı sıra; yetinmeyi bilmeyen, niteliksiz insanlar için de kullanıldığı görülmektedir. Farenin deliğinde saklanması ile gizli gizli hareket etme gibi özelliklerinden hareketle sığıntı kişiler ve gizli işler yapan insanlar için bu imgenin geçtiği atasözlerinin kullanıldığı belirtilebilir. Çalışkanlığı ile bilinen arılar halkın da temsili durumundadır. Balık gibi topluluğu ifade eden arı, aynı zamanda açıkgozlü kişiler içinde kullanılmıştır. Yine kolay elde edilmesi ve türüne nazaran daha ucuz olması sebebiyle değersiz mal, sermaye, yokluk çeken anlamlarında tavuk imgesinin kullanıldığı görülmektedir.

Türk toplumunda yer edinmiş, geçmişten günümüze dilden dile söylenegelmiş, sözlü geleneğin önemli unsurlarından olan atasözlerinde, hayvanların doğasındaki karakteristik özelliklerden hareketle birer imge dili kullanılmış, insanlara ithaf edilmiş ve birbirleri arasındaki benzer yönler birebir adlandırılmıştır. Bu durum hem olumsuz ifadelerin daha yumuşak biçimde söylenmesine hem de durumları kısa ve öz biçimde anlatmaya imkân sağlamaktadır. Bu bakımdan atasözlerinin kullanımında öğüt vermenin, doğruyu gösterme arzusunun ve tecrübelerden faydalanmanın yanında hayvanların temsil ettikleri insani özellikler dikkat çekmektedir. Bir başka açıdan imge yoluyla anlatımla dilimizin ve edebiyatımızın sanatsal yönünün zenginliği ortaya çıkmaktadır. Bu nitelikleri barındırması sebebiyle, kültürümüzün taşıyıcısı olan ve derin anlamlar barındıran atasözleri üzerine yapılan çalışmaların arttırılması; hem bireysel hem de alanyazın adına önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım (2016). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aksan, Doğan (1997). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınları.
- Akün, Ömer Faruk (2006). "Atalar Sözüne Dair". *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 19: 117-119.
- Arslan, Erden Sedat (1997). "Aydın'da Deve Kültürü". V. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bekar, Beytullah (2016). "Kırgız Atasözlerinde Geçen Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. 2 (2): 15-34.
- Boyraz, Şeref (1995). "Manas Destanında Kahramanlar ve Şahıslar Dünyası". *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 1: 141.
- Çakmakçı, Celal Can (2009). "İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretiminde Kavram Geliştirme Açısından Atasözü ve Deyimler". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi.
- Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Dal, Sevgi (2019). "Uygurların 'At' Konulu Atasözleri". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 14: 99-110.
- Doğan, Levent (2001). "Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan isimleri". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 12: 615-659.
- Ekici, Metin (2015). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Ergin, Muharrem (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- Esin, Emel (1995). "Türk Sanatında At". *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Resim Matbaacılık.
- Kaşgarlı, Mahmud (1985). *Divan-ü Lûgat-it-Türk*. çev. Besim Atalay. Ankara.
- Küçük, Serhat (2013). "Eski Türkçede Kuş İsimleri". *Turkish Studies*. 8 (13): 1237-1246.
- Kümbetoğlu, Belkıs (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Oy, Aydın (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Roux, Jean Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Tekşan, Keziban (2012). "Atasözlerinin Dil Bilgisi Öğretiminde Kullanılabilirliği". *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 31: 301-322.
- Türkçe Sözlük* (2019). haz. Şükrü Halûk Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.